

<https://doi.org/10.31108/2.2024.2.32.4>
УДК 159.9

Людмила Карамушка

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗРОБКИ ТЕХНОЛОГІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Карамушка Людмила. *До проблеми розробки технологій забезпечення психологічного здоров'я особистості в умовах війни.*

Вступ. Важливою умовою психологічного забезпечення життєдіяльності особистості (групи, організації, суспільства) є розробка та впровадження психологічних технологій як дієвого інструмента впровадження розробок психологічної науки в практику. Особливого значення в умовах повномасштабної війни РФ проти України набуває необхідність розробки нових технологій надання психологічної допомоги та підтримки особистості, оскільки населення України сьогодні живе і працює в умовах невизначеності, хронічного стресу, постійної загрози для фізичного та психічного здоров'я, необхідності активного поєднання багатьох видів діяльності (як основної, так і волонтерської), спрямованих на захист України.

Мета дослідження: визначити сутність та основні складові психологічних технологій, проаналізувати основні напрямки розробки технологій психологічної допомоги та підтримки особистості в умовах війни, зокрема технологій, які стосуються забезпечення психічного здоров'я особистості та освітнього персоналу.

Методи: вивчення та систематизація літератури; теоретичний аналіз проблеми; власний досвід консультативної та психотерапевтичної роботи авторки.

Результати. У роботі визначено зміст та основні складові психологічних технологій. Проаналізовано основні напрямки розробки технологій психологічної допомоги та підтримки особистості в умовах війни. Визначено досягнення та обмеження в розробці технологій забезпечення психічного здоров'я особистості в умовах війни. Проаналізовано підходи до розробки технологій забезпечення психічного здоров'я персоналу освітніх організацій та підкреслено необхідність їх подальшої розробки.

Висновки. Проведений у статті аналіз змісту та основних складових психологічних технологій, а також визначення найбільш актуальних напрямків розробки технологій психологічної допомоги та підтримки особистості в умовах війни, зокрема тих, які стосуються забезпечення психічного здоров'я особистості та освітнього персоналу, може сприяти їх активному використанню практичними психологами, а також розробці нових технологій, зокрема в сфері психологічної підтримки персоналу освітніх організацій в умовах війни.

Ключові слова: психологічні технології, компоненти психологічних технологій, технології психологічної допомоги та підтримки особистості в умовах війни, психологічні технології забезпечення психічного здоров'я особистості в умовах війни.

Karamushka, Liudmyla. *The problem of psychological health promoting technologies in war conditions.*

Introduction. An important condition for promoting vital activities of an individual/group/organization/society is the development and use of effective psychological technologies. New psychological help technologies are especially important in the conditions of the RF's war against Ukraine, which is associated with uncertainty, chronic stress, and a threat to life and physical and mental health of people, as well as with the people's need to combine their jobs with volunteer activities.

Aim: to determine the content and main components of psychological technologies, to analyze the main directions of development of war-time psychological help technologies, in particular, educational personnel's mental health promoting technologies.

Methods: analysis and systematization of relevant literature; theoretical analysis of the problem in question; the author's own experience as a counselor and psychotherapist.

Results. The author described the content and main components of psychological technologies, analyzed the main areas of development of war-time psychological help technologies as well as considered the achievements and limitations in the development of war-time mental health promoting technologies. The author also analyzed the approaches to the development of technologies for promoting mental health of educational personnel and emphasized the need for their further development.

Conclusions. *The results of the analysis of the content and main components of psychological technologies, the areas of the development of war-time psychological help technologies, in particular the technologies for promoting mental health of individuals and educational personnel, can contribute to spreading psychological technologies among psychologists as well as promote the development of new technologies, in particular, those to help educational personnel in war conditions.*

Keywords: *psychological technology, psychological technology components, technologies for giving psychological help to individuals in war conditions, psychological technologies for promoting mental health in war conditions, psychological technologies for promoting mental health of educational personnel in war conditions.*

Вступ. Однією із важливих умов психологічного забезпечення життєдіяльності особистості (групи, організації, суспільства) є розробка та впровадження психологічних технологій як дієвого інструмента впровадження розробок психологічної науки в практику.

У довоєнний період українськими вченими розроблені *різноманітні психологічні технології*, спрямовані на вирішення важливих завдань психологічної підтримки особистості: психологічні технології ефективного функціонування та розвитку особистості (Максименко, Кузікова & Зливков, 2019), психологічні технології забезпечення взаємодії суб'єктів освітнього простору (Максименко, 2020), психологічні технології самодетермінації розвитку особистості (Сердюк, 2018), дискурсивні технології самопроєктування особистості (Чепелева, 2019), технології психічної саморегуляції (Прохоров, 2021), технології ціннісної підтримки розвитку обдарованої особистості в освітньому просторі (Музика, 2023) та ін. Нами у попередніх наших розробках також визначено основні групи психолого-організаційних технологій: забезпечення діяльності та розвитку організацій; попередження та подолання соціальної напруженості в організаціях; забезпечення ефективної діяльності та психологічного здоров'я менеджерів організацій; забезпечення ефективної діяльності та психологічного здоров'я персоналу організацій; забезпечення ефективної взаємодії менеджерів та персоналу організацій та ін. (Карамушка, 2005; 2022). Зміст багатьох з цих технологій розкрито в детальному описі їх компонентів та складових (Карамушка, 2005; 2022), а також у практичному застосуванні в роботі організацій та в психологічній підготовці менеджерів та працівників.

Водночас в умовах повномасштабної війни рф проти України виникла необхідність *в розробці нових технологій надання психологічної допомоги та підтримки особистості*, оскільки населення України сьогодні живе і працює в умовах невизначеності, хронічного стресу, постійної загрози для фізичного та психічного здоров'я, необхідності активного поєднання багатьох видів діяльності (як основної, так і волонтерської), спрямованих на захист України. Все це потребує осмислення підходів до розуміння сутності психологічних технологій, узагальнення наявних розробок, досягнень та обмежень, а також визначення перспектив вирішення цієї важливої наукової та практичної проблеми.

Отже, актуальність проблеми та її недостатня вирішеність стали основою для визначення **мети нашого дослідження**: визначити сутність та основні складові психологічних технологій, проаналізувати основні напрямки розробки технологій психологічної допомоги та підтримки особистості в умовах війни, зокрема технологій, які стосуються забезпечення психічного здоров'я особистості та освітнього персоналу.

Завдання дослідження:

1. Визначити зміст та основні складові психологічних технологій.
2. Проаналізувати основні напрямки розробки технологій психологічної допомоги та підтримки особистості в умовах війни.
3. Визначити досягнення та обмеження в розробці технологій забезпечення психічного здоров'я особистості в умовах війни.
4. Проаналізувати підходи до розробки технологій забезпечення психічного здоров'я працівників освітніх організаціях.

Дослідження виконано в рамках виконання наукової теми лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

«Технології забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах соціальної напруженості» (2022-2024 рр.).

Методи дослідження: вивчення та систематизація літератури; теоретичний аналіз проблеми; власний досвід консультативної та психотерапевтичної роботи авторки.

Результати дослідження та їх обговорення.

1. Зміст та основні складові психологічних технологій.

Аналіз спеціальної довідкової літератури показує, що в найбільш загальному вигляді технологію можна визначити як сукупність прийомів і способів отримання, обробки або переробки (зміну стану, властивостей, форми) сировини, матеріалів, напівфабрикатів чи виробів у різних галузях промисловості, в будівництві тощо; наукову дисципліну, що розробляє і вдосконалює ці прийоми і способи (Таурит, 1985).

М.Н. Mescon, М. Albert & F. Khedouri, F. (1988) у своїй фундаментальній праці, присвяченій основам менеджменту, зазначають, що технології (technology) являють собою будь-який засіб перетворення вихідних матеріалів, будь-то люди чи фізичні матеріали – для одержання бажаної очікуваної продукції чи послуг.

Окрім виробничих технологій (промислових, будівельних, транспортних, інформаційних тощо), які мають відношення до здійснення виробничих процесів, важливу роль відіграють гуманітарні технології. У найбільш загальному вигляді **гуманітарні технології** можна визначити як технології, які пов'язані безпосередньо з діяльністю людини (груп людей, організацій як соціальних систем, суспільства) (Карамушка, 2022). До основних гуманітарних технологій, на нашу думку, можна віднести: *політичні; управлінські; освітні (педагогічні); психологічні.*

Одним із видів гуманітарних технологій є **психологічні технології**, які, на нашу думку, являють собою технології, що використовуються для психологічного забезпечення різних аспектів життєдіяльності, професійної активності та розвитку особистості, соціальних груп, організацій, суспільства в цілому, як у звичайних умовах, так і в умовах кризи та складних соціальних, життєвих, професійних ситуаціях.

Аналіз літератури показав, що проблема змісту та особливостей психологічних технологій знайшла певне відображення в розробках низки вітчизняних вчених.

Так, Ю. Мельник (2011) розглядає психотехнологію як галузеву технологію, що додає систематизованого опису змісту й механізму реалізації психічного впливу на особистість чи групу людей в реальних чи штучно створених умовах, яка планомірно застосовується задля досягнення певних цілей та вирішення психологічних проблем.

Вивчаючи психологічні технології надання допомоги працівникам поліції після їх перебування в екстремальних ситуаціях, дослідники зазначають, що психологічні технології з надання психологічної допомоги являють собою цілеспрямований та організований процес впливу на особистість поліцейського та її конструктивну трансформацію шляхом сукупного застосування низки психологічних методів (способів), дій, що сприяють позитивним змінам його стану та поведінки (Криволапчук, 2023). У цьому контексті психотехнології використовуються з метою вирішення комплексу завдань (психодіагностичного вивчення наявних психоемоційних станів та поведінкових реакцій, психокорекційного та психотерапевтичного впливу на особистість, просвіти, медико-психологічної реабілітації тощо) (Криволапчук, 2023).

Зазначається, що психотехнології спрямовані на допомогу особистості чи групі людей у вирішенні її/їхніх психологічної проблеми та задля досягнення конкретних цілей, вони мають різноманітне спрямування та обираються відповідно до наявного стану особистості чи запиту, особливостей використання конкретних психотехнологій за формою реалізації психологічної техніки (психотехніки) (П'янківська, 2024). Підкреслюється, що психотехнології доцільно застосовувати на етапах надання ранньої психологічної допомоги, психологічного супроводу службової діяльності, а у деяких випадках певні вправи також можна застосовувати при наданні першої психологічної допомоги (П'янківська, 2024).

В.Г. Панок (1997), виділяючи психологічну технологію як окремий вид технології і вважаючи її основним елементом практичної психології, дає таке її визначення: *психологічна технологія* – це цілісна методична система, що складається з трьох основних частин: діагностичної; інтерпретаційної (або пояснювальної); корекційної. Тобто мова йде про те, що *психологічні технології* мають поєднувати аналітичний і синтетичний підхід до особистості, суму знань і уявлень про елементи і структурні блоки у їх взаємозв'язках, з одного боку, і цілісне (синтетичне) бачення об'єкта корекційних впливів, з іншого.

На думку В.Г. Панка (1997), розробка психологічної технології є, по суті, процесом психологічного проектування, спрямованого на вирішення конкретної ситуації індивідуального розвитку або соціальної взаємодії з використанням знань і досвіду наукової та побутової психології, і вибір методу та вимог до нього у практиці застосування соціально-психологічних знань повинні визначатися так, як і в прикладних природничих науках – конкретним ситуаційним контекстом.

В.Г. Панок (2023с) зазначає, що розробка психологічних технологій має складати основне завдання прикладних наукових досліджень.

Окремі автори, окрім виділення в психологічних технологіях змісту, методів та форм роботи психологів, підкреслюють їх *особистісно-ціннісний аспект*. Так, М.М. Лехолетова (2024), аналізуючи інноваційні технології у процесі професійної підготовки соціальних працівників, які є достатньо близькими до підготовки психологів, зазначає, що інноваційні технології у процесі професійної підготовки соціальних працівників являють собою поєднання змісту, форм і методів навчання, що розвиватимуть соціальні, професійні та ціннісні якості майбутніх фахівців, сприяють їх творчій активності. Авторка наголошує на тому, що важливо, щоб технології, які застосовуються у процесі професійної підготовки в університеті, сприяли формуванню позитивного ставлення до отримувачів соціальних послуг, стимулювали здатність майбутніх соціальних працівників до інтеграції набутих цінностей, знань, умінь і навичок в практичній діяльності (Лехолетова, 2024).

Нами розкрито зміст психологічних технологій на прикладі *психолого-організаційних технологій* (Карамушка, 2005, 2009, 2022). Відповідно, психолого-організаційні технології визначено нами, як: систему принципів (активності, самостійності, діалогічності, ситуативності, рефлексивності та ін.), методів (проблемно-пошукових та інформаційно-репродуктивних) та інтерактивних технік (організаційно-спрямовуючих та змістовно-смыслових), які спрямовані на розв'язання певних психолого-організаційних проблем, пов'язаних як з діяльністю та розвитком організації в цілому, так і з діяльністю менеджерів та персоналу організацій (Карамушка, 2022).

Базуючись на підході В.Г. Панка (1997) та проектуючи його на діяльність організації та персоналу, нами визначено *структуру психолого-організаційних технологій*, яка включає такі три основні компоненти: 1) *інформаційно-смысловий* – стосується теоретичних підходів до аналізу того чи іншого психологічного явища в організації (визначення сутності досліджуваного феномену; розкриття його місця в системі діяльності організації; аналіз основних елементів його структури; систематизація основних типів та видів цього феномену тощо); 2) *діагностичний* – стосується аналізу основних критеріїв та показників організаційно-психологічного явища, що досліджується; представлення методів та методик, які можуть бути використані для його вимірювання; обґрунтування доцільності застосування тих чи інших діагностичних методів при вимірюванні певних параметрів; відображення основних підходів до представлення отриманих результатів; порівняння отриманих даних з результатами попередніх досліджень інших авторів тощо); 3) *корекційно-розвивальний компонент* – відображає основні напрямки здійснення корекційно-розвивальної роботи (через обґрунтування системи тренінгової роботи та консультативної роботи; визначення основних видів тренінгів та стратегій здійснення консультування; доцільність їх використання за наявності різних психолого-управлінських запитів управлінського персоналу; обґрунтування доцільності використання індивідуальних чи групових форм корекційно-розвивальної роботи в різних ситуаціях тощо) (Карамушка, 2005, 2009, 2022).

Отже, на основі аналізу літературних джерел можна заключити, що *психологічна технологія* являє собою складну науково-методичну систему, яка включає такі компоненти, як: когнітивний (психоедукаційний), діагностичний, та корекційно-розвивальний, реалізація яких здійснюється за допомогою спеціальних психотехнік, які можуть мати певну специфіку на різних етапах вирішення актуальних для особистості (групи, організації, суспільства) завдань. Окрім того, використання психологічних технологій тісно пов'язано з особистісно-ціннісним аспектом діяльності психолога/психотерапевта, принципами їхньої взаємодії з клієнтом.

Розробка, аналіз та систематизація психологічних технологій, які мають відношення до основних напрямків життєдіяльності особистості (групи, організації, суспільства), визначення їх змісту, спрямованості та основних напрямків практичного застосування, має складати, на наш погляд, окреме, *спеціальне наукове та прикладне завдання психології*.

2. Основні напрямки розробки технологій психологічної допомоги та підтримки особистості в умовах війни.

Зазначимо насамперед, що окрему групу психологічних технологій, потреба в яких виникає в кризових ситуаціях, до яких відноситься війна, складають *технології, які стосуються психологічної допомоги та підтримки особистості в умовах війни*.

Аналіз літератури показує, що ці технології почали активно розроблятися вітчизняними психологами з *початку військової агресії рф проти України в 2014 році*. Були розроблені технології надання психологічної допомоги з різних напрямків, а саме: технології допомоги сім'ям постраждалих у подоланні складних життєвих обставин (Павлюк & Шепельова, 2020), технології психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій (Панок & Ткачук, 2019, 2021), технології допомоги дітям, постраждалим внаслідок воєнного конфлікту (Пророк, 2015), технології роботи з військовослужбовцями під час травматичних подій (Ярмольчик & Лич, 2021), технології надання психологічної допомоги пораненим військовослужбовцям (Гребінь, 2015), технології психологічної допомоги постраждалим внаслідок кризових травматичних подій (Кісарчук, 2005), технології соціально-психологічної реабілітації та способи відновлення психологічного здоров'я особистості в умовах тривалої травматизації (Титаренко, 2017, 2018), технології психологічної допомоги громадянам у подоланні проявів ПТСР через тексти у друкованих ЗМІ та на інтернет-ресурсах (Гурлева, 2020) та ін.

Особливо активно психологічні технології підтримки населення та військовослужбовців почали розроблятися після *широкомасштабного вторгнення рф в Україну*, оскільки в умовах повномасштабної війни значно підвищився запит на удосконалення практики надання психологічної допомоги різним категоріям постраждалих внаслідок психотравматичних подій (Омельченко, 2023).

Дослідниками називається *низка чинників*, які вплинули на необхідність розробки таких технологій. Це такі чинники, як: кризова зміна соціальної ситуації, запитів, стратегій, умов надання психологічної допомоги, значне нарощення стресових чинників, масовості постраждалих (Омельченко, 2023), виникнення непередбачуваної екстремальної ситуації, в якій опинилась людина, наявність психотравмуючих ситуацій війни, що здатні викликати посттравматичні стресові розлади, депресії, суїцидальні тенденції (Пилипенко, 2022), небезпечність наслідків для здоров'я і психологічного благополуччя людей, що потерпають від воєнної травматизації, в результаті виникнення деструктивних емоційних станів, які провокують стресові розлади, депресивні і тривожні стани, а також знецінення усіма категоріями постраждалих за різних обставин власного здоров'я і їхня неготовність повертатися до колишніх, мирних цінностей (Титаренко, 2024).

На основі аналізу літератури можна виділити такі *основні напрямки розробки технологій надання психологічної допомоги та підтримки особистості в умовах війни*.

Починаючи з лютого 2022 року, насамперед було розроблено велику кількість технологій надання психологічної допомоги *цивільному населенню, його найбільш вразливим групам*. Зокрема, визначено соціально-психологічні основи реабілітації

цивільного населення під час війни (Мальцева & Шувалова, 2023), розроблено технології психологічної допомоги та підтримки постраждалим внаслідок війни в Україні (Пилипенко, 2022), обґрунтовано технологію розвитку психологічної готовності громадян до конструктивної поведінки у надзвичайних ситуаціях (Довгань, 2023), визначено психотерапевтичні практики розвитку усвідомленої стресостійкості (Гордієнко-Митрофанова & Гоголь, 2022), розроблено метод подолання психічної травми у дітей в умовах війни (Хібукі-терпапія) (Максимов (Шарон), 2022), впроваджено арттерапевтичні та інші технології психологічної допомоги сім'ям з дітьми, які опинились у складних життєвих обставинах (Герило, Гніда, Корнієнко & Луценко, 2018; Паркулаб & Дметерко, 2023) та ін.

Важливе місце складають технології, які стосуються *психологічної підтримки внутрішньопереміщених осіб під час війни* та особливостей підтримки їхнього психоемоційного стану (Креденцер, Карамушка, Вальдшмідт & Клімов, 2022; Педоренко, 2022), ідентифікації та вирішення комунікативних проблем в шлюбних партнерських стосунках переселенців під час війни (Сингаївська & Осауленко, 2023), організації волонтерського туризму як інструмента соціальної інтеграції вимушено переміщених осіб під час російського воєнного вторгнення (Кирилюк & Чвертко, 2023).

Окрему групу складають психотерапевтичні технології з метою подолання психотравми таких категорій постраждалих, як особи з проявами ПТСР, що потерпали від безпосередніх та наслідкових подій війни (Омельченко, 2023). Мова йде насамперед про *військових та членів їх родин*. та ін.

Так, розроблено технологію психологічного супроводу військовослужбовців, які зазнали ампутації внаслідок бойових дій (Карамушка Т., Полівко, Вісіч, Трофімов, Карамушка Л., Креденцер О. & Терещенко 2023). Представлено технологію забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців в умовах бойових дій (Кокун, Клочков, Мороз, Пішко & Лозінська, 2022) та ін.

Зазначимо, що у процесі розробки таких психотехнологій дослідниками запропоновано низку підходів до побудови їх моделей. Так, при аналізі підходів щодо роботи з ПТСР підкреслюється роль таких складових технології роботи психолога, як діагностична робота, спрямована на діагностику актуального психоемоційного стану постраждалого в умовах військового конфлікту (за допомогою спеціальних методик), та розробка персональної програми медико-психологічної реабілітації (Кокун, Агаєв, Пішко & Лозінська, 2018). Водночас обґрунтовується важливість врахування різних етапів такої роботи (в умовах бойових дій, на етапі відновлення, на етапі демобілізації тощо).

Також в роботі з військовими в умовах війни наголошується на необхідності поєднання групових методів навчання (тренінгів) з індивідуальною психологічною допомогою, а також з медичною реабілітацією (Зливков & Лукомська, 2022).

Л. Литвиненко (2023), у процесі розробки психотехнології стабілізації реабілітаційних ресурсів психологічної стійкості ветеранів, що переживають наслідки травматичних подій, запропонувала більш розширену модель технології, яка включає такі елементи: 1) психотерапевтична технологія складається із 5 послідовних етапів (ознайомчого, діагностичного, інформаційної підтримки, психотерапевтичного, завершального); 2) кожен етап має свою мету, мішень психотерапевтичного впливу, свої психотехніки та форми допомоги і кількість зустрічей; 3) загальний обсяг технології складає 10-15 зустрічей. Одна зустріч (сесія) становить 60-90 хвилин, і, залежно від організаційних форм використання технології та потреб клієнта, кількість сесій може дещо змінюватись. Аналогічні моделі психотерапевтичної технології з метою подолання психотравми використовуються для дружин ветеранів війни, що мають прояви вторинного травматичного стресового розладу, дітей військовослужбовців у воєнний час, а також фахівців допоміжних професій, які працюють з постраждалими під час війни (Омельченко, 2023).

Г.П. Лазос (2022), аналізуючи особливості психологів/психотерапевтів в умовах війни, робить дуже суттєвий, на наш погляд, висновок про те, що в цих умовах відбулася зміна парадигми надання психологічної/психотерапевтичної допомоги, що проявилось у трансформації усталених принципів її надання (відсутність нейтральної позиції, сетінг, безпечне стале місце, мотивація і запит, що надходить від клієнта, кількість клієнтів, якими стала майже вся країна). Авторка також наголошує на тому, що суттєвим стало те, що трансформувалася професійна орієнтація фахівців; це проявилось в тому, що психологи різних галузей і підходів стали кризовими психологами і травматерапевтами, а також змінилися запити клієнтів (які наразі пов'язані з динамікою тривоги та інших психічних реакцій на стрес), відбулися зміни у стосунку «клієнт-психолог/психотерапевт» (Лазос, 2022).

3. Досягнення та обмеження в розробці технологій забезпечення психічного здоров'я особистості в умовах війни.

Дослідники насамперед наголошують, що особливого значення в умовах війни набуває питання забезпечення *психічного здоров'я* українців як чинника збереження української родини, нації, України, яке є першоосновою реалізації суспільно-ціннісного завдання з метою захисту й продовження людського життя на території української держави (Пилипенко, 2022). І ця робота, яка має відношення до збереження здоров'я людини, є життєво необхідною роботою фахівців психологічних і соціальних служб (Пилипенко, 2022), починаючи з 2014 року.

Враховуючи загальні підходи ВООЗ та наші власні розробки (Карамушка, 2022), можна зазначити, що *психічне здоров'я персоналу особистості в умовах війни* включає такі основні компоненти: 1) здатність справлятися з повсякденними стресами життя в умовах війни; 2) здатність налагоджувати стосунки з людьми в умовах війни; 3) здатність ефективно здійснювати свою професійну діяльність та працювати на користь своєї організації й суспільства, реалізувати свої здібності в умовах війни.

У цьому контексті визначено актуальні проблеми охорони психічного здоров'я українського народу в часи війни (питання теорії і методології) (Панок, 2023а), розроблено ефективні *техніки зцілення для подолання психотравм у дітей і батьків*, пов'язаних з війною, які розроблено на основі когнітивно-поведінкового підходу до терапії посттравматичних переживань (Сміт, Дирегров & Юле, 2016). Зокрема, визначено основні складові такої роботи: дослідження емоційних реакцій на стреси війни; створення відчуття безпеки; техніки роботи в уяві; техніки подвійного фокусу уваги; робота зі снами; робота з думками; робота з емоціями; експозиція до травматичних спогадів: малювання, листи і проговорювання; надання рекомендацій щодо батьківської допомоги дітям та подолання власних проблем батьків; ведення щоденника для планування діяльності на кожен день тижня (Сміт, Дирегров & Юле, 2016).

Що стосується розробки психотехнологій для роботи з *різними групами професіоналів для підтримки та збереження їхнього психічного здоров'я в умовах війни*, то таких робіт, як свідчить аналіз літератури, є *незначна кількість*. Вони стосуються насамперед професій, представники яких працюють в екстремальних ситуаціях.

Так, В.Л. Зливков & С. О. Лукомська (2022) у процесі розробки ефективної психокорекційної/реабілітаційної медико-психологічної *програми відновлення психічного і психологічного здоров'я* військових, виділяють такі основні етапи: необхідність попередньої діагностики таких показників: стан фізичного здоров'я постраждалого з визначенням його групи ризику, віку та стану психічного і психологічного здоров'я; вивчення можливостей соціальної підтримки в його оточенні, індивідуальні особливості переживання гострих емоційних станів (Зливков & Лукомська, 2022).

У цьому контексті розроблені психотехнології для працівників Національної поліції України після перебування в екстремальних ситуаціях, особливо для тих працівників поліції, які під час несення служби застосовували зброю та спеціальні засоби, які були свідками загибелі, травмувань колег, членів родини та громадян, брали участь у

розслідуванні убивств, перебували у полоні, спілкувалися з громадянами, що зазнали насильницьких дій, допомагали евакуації постраждалого населення від бойових дій тощо, що негативно вплинуло на їхнє психічне здоров'я та результати професійної діяльності (П'янківська, 2024). Розроблено психотехнології першої та ранньої психологічної допомоги (П'янківська, 2024), побудовано систему і технологію психологічного відновлення військовослужбовців в умовах повномасштабного російського вторгнення (Чижевський, 2023)

Підкреслюється, що великого значення в умовах війни набуває також *резильєнтність і збереження психічного здоров'я самих фахівців* (психологів, психотерапевтів), що безпосередньо пов'язані зі стійкістю їхньої професійної ідентичності та екології професійного Его (Лазос, 2022). Це обумовлено тим, що у видозміні стосунку «клієнт-психолог/психотерапевт» в умовах війни виокремлюються дві групи чинників: зовнішні та внутрішні (Лазос, 2022). До зовнішніх чинників віднесено такі, як: порушення рамок і сетінгу надання психологічної допомоги, інверсія та асиметричність стосунків, часткова відсутність винагороди за роботу або її повна безоплатність (волонтерство) (Лазос, 2022). Внутрішні чинники проявляються в тому, що у стосунку «клієнт-психолог/психотерапевт», як психолог/психотерапевт, так і клієнт, є травмованими, однак фахівець, завдяки своїй опрацьованості та обізнаності, має бути надійним об'єктом для свого клієнта, транслювати виважену і правдиву позицію (Лазос, 2022). Окрім того, визначено стратегію вивіщення та розвитку резильєнтності психолога/психотерапевта, яка складається з таких складників: ресурс, стабілізація і адаптація, нарцисична рівновага (самоповага) (Лазос, 2022).

Суттєвими є також підходи до розробки технології професійного бренду психолога в мирний час та в умовах війни (Лоленко, 2022), базисів реалістичного співвіднесення психолога-консультанта зі світом в умовах війни (Каліщук, 2022) та ін.

В цілому можна виділити *низку досягнень* в сфері розробки технологій забезпечення психічного здоров'я особистості в умовах війни:

- практичні та академічні психологи активно та оперативно відгукнулись на виражену соціальну потребу населення в отриманні психологічної допомоги в умовах війни, зокрема стосовно підтримки та збереження психічного здоров'я;
- завдяки такій активності вдалось стабілізувати емоційний стан великої кількості людей, визначити ті чи інші смислові аспекти життя, допомогти віднайти точки опори життя у цій складній ситуації;
- вирішення цієї складної проблеми стосувалось *різних категорій населення*, які потребували такої підтримки;
- визначено особливості використання таких технологій з урахуванням різних умов життєдіяльності населення (проживання на деокупованих територіях, за кордоном тощо) та ін.

Водночас можна говорити про *низку обмежень* у сфері розробки технологій забезпечення психічного здоров'я особистості в умовах війни:

- наявні розробки психологічних технологій стосуються здебільшого окремих аспектів цієї проблеми (наприклад, подолання негативних психічних станів), до того ж відсутні цілісні розробки, в яких би психологічне здоров'я розглядалось як цілісна система, відповідно до підходу ВООЗ;
- переважають розробки, які орієнтовані переважно на найбільш вразливі категорії (діти, жінки, люди похилого віку) і зовсім небагато розробок, які стосуються дорослого, працюючого населення;
- недостатньо розробок, які стосуються забезпечення *позитивного психічного здоров'я особистості* (актуалізація патріотичних цінностей і почуттів, віра в Перемогу, формування розвитку оптимізму особистості/ організації, пошук організаційно-психологічних та індивідуально-психологічних ресурсів);

- серед досліджень, присвячених вивченню персоналу організацій, акцент робиться переважно на працівниках і *недостатньо приділяється уваги керівникам*, оскільки вважається, що вони, відповідно до свого «високого» статусу, можуть і повинні самі справлятися з проблемами;

- серед різних категорій фахівців переважають розробки технологій, які стосуються *«стресонебезпечних» професій*, а більш «спокійні» професії, до яких, зокрема, відносяться і працівники освітніх організацій, часто залишаються поза увагою.

Все це, на наш погляд, *не сприяє цілісному вирішенню* проблеми забезпечення психічного здоров'я особистості/організації в умовах війни.

4. Аналіз підходів до розробки технологій забезпечення психічного здоров'я працівників освітніх організаціях.

Аналіз літератури показав, що проблема розробки технологій забезпечення психічного здоров'я в освітніх організаціях в умовах війни здійснюється в основному в контексті *визначення нових підходів щодо організації навчання в умовах війни та психологічної підтримки учнів/студентів*, які можна розглядати як окремі складові технологій. Так, визначено зміст психологічної підтримки здобувачів освіти та організацію навчання під час війни (Федько, 2022). Проаналізовано психологічні аспекти організації дистанційного навчання в умовах війни (Попова, Ільїна-Стогнієнко & Герасименко, 2022). Проаналізовано шляхи подолання рівня тривожності здобувачів вищої освіти у прикордонному районі в умовах війни та умови його зниження (Заушнікова, Тонкопей & Петухова 2023). Зазначається про необхідність та підходи до збереження (за потреби - відновлення) психічного здоров'я учасників освітнього процесу та дітей з сімей вимушених переселенців (Романовська, 2022). Також розроблено технологію психологічного діагностування проявів адаптаційних розладів у суб'єктів освітнього простору в умовах воєнного стану і післявоєнного відновлення країни (Пророк, 2023). Окрім того, показана роль онлайн практикумів з ментального здоров'я в освітніх організаціях під час війни (Найдьонова, 2022) та ін. Узагальнено основні напрямки роботи щодо формування безпечного середовища у закладах освіти та надання психологічної і соціально-педагогічної допомоги постраждалим в умовах війни (Панок, 2023в), різні аспекти підтримки психічного здоров'я суб'єктів освітнього процесу в умовах війни, насамперед через психоедукаційні та навчальні технології (Максименко, Карамушка, Чепелева, Н.В. & Кокур, 2023),

Звертає увагу на себе той факт, що, окрім негативного впливу війни, з'являються, хоча і поодинокі, роботи, в яких аналізується *позитивний вплив війни (особистісне, посттравматичне зростання)* на здобувачів освіти. Так, проаналізовано взаємозв'язок між задоволеністю життям та посттравматичним зростанням у аспірантів в умовах війни в Україні (Щотка & Андреева, 2022), особистісне зростання здобувачів вищої освіти в умовах хронічної дії стресорів війни (Щотка & Андреева, 2023). Підкреслимо, що цей аспект дослідження означеної проблеми є особливо важливим в контексті післявоєнного відновлення всіх соціальних суб'єктів (особистості, організації, суспільства).

Водночас аналіз літератури свідчить про те, що проблема розробки та впровадження *технологій забезпечення психологічного здоров'я освітнього персоналу* в умовах війни *недостатньо представлена* в роботах науковців і практиків. Є лише окремі розробки, близькі до цієї проблеми. Так, обґрунтовано можливості позитум-підходу у психологічній допомозі педагогам України в умовах війни (Коновальчук (2022), вивчено лідерські стратегії поведінки керівників закладів загальної середньої освіти у кризовій ситуації (Міляєва & Пристай, 2022), обґрунтовано особливості проектування психологічно комфортного простору у закладі освіти в умовах воєнного часу (Литовченко, Вовченко, Таранченко, Жук & Литвинова, 2024), визначено умови запобігання професійному вигоранню педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти у воєнний час (Лапа, 2023), обґрунтовано зміст психологічного супроводу вчителя в умовах війни (Ігнатович, 2023).

Однак, в силу значущості освітніх організацій як важливого соціального утворення, яке виконує важливі соціально-економічні та психологічні функції в умовах війни, та врахування того, що саме освітній персонал, поряд з батьками, несе відповідальність за психологічну підтримку дітей та підлітків в умовах війни, їх навчання та розвиток в цих дуже складних умовах, розробка таких технологій набуває особливого значення. Такі технології можуть використовувати як психологи, які працюють в освітніх організаціях, так і працівники інститутів післядипломної педагогічної освіти, а також самі працівники освітніх організацій. Нами в рамках виконання наукової теми лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України «Технології забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах соціальної напруженості» (2022-2024 рр.) започатковано розробку таких технологій, зокрема розроблено такі тренінгові програми: «Як зберегти та підтримати психічне здоров'я освітнього персоналу в умовах війни» (Карамушка, 2022), «Тренінг розвитку продуктивних копінг-стратегій в контексті забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни» (Карамушка, 2024), «Тренінг розвитку професійної самоефективності персоналу освітніх організацій в контексті забезпечення їхнього психологічного здоров'я та благополуччя в умовах війни» (Креденцер, 2024) та ін.

Водночас побудова цілісної концепції технології забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя в умовах війни та післявоєнного відновлення як освітнього персоналу, так і фахівців, які працюють в інших сферах, є *актуальним та практичним науковим завданням* в сфері організаційної психології.

Висновки

1. *Психологічні технології* являють собою один із видів гуманітарних технологій, які використовуються для психологічного забезпечення різних аспектів життєдіяльності, професійної активності та розвитку особистості, соціальних груп, організацій, суспільства в цілому як у звичайних умовах, так і в умовах кризи та складних життєвих ситуаціях.

За своєю структурою психологічна технологія є *складною науково-методичною системою*, яка включає такі компоненти, як: когнітивний (психоедукаційний), діагностичний, корекційно-розвивальний, особистісно-мотиваційний, реалізація яких здійснюється за допомогою спеціальних психотехнік, які можуть мати певну специфіку на різних етапах вирішення актуальних для особистості (групи, організації, суспільства) завдань.

2. Серед різних видів психологічних технологій окрему групу складають технології *психологічної допомоги та підтримки особистості в умовах війни*, необхідність розробки яких обумовлена кризовою зміною соціальної ситуації, наявністю психотравмуючих ситуацій війни, великою кількістю постраждалих та ін.

До *основних напрямків розробки* таких технологій відносяться: технології надання психологічної допомоги цивільному населенню та його найбільш вразливим групам (дітям та жінкам, людям похилого віку); технології розвитку психологічної готовності громадян до конструктивної поведінки в умовах війни, розвитку усвідомленої стресостійкості, резильєнтності, подолання психічної травми; технології психологічної адаптації та соціальної інтеграції внутрішньопереміщених осіб під час війни; технології психологічного відновлення та реадптації військових та членів їх родин та ін.

3. Позитивно оцінюючи зміст розробок з проблеми технології забезпечення психологічного здоров'я особистості в умовах війни та післявоєнного відновлення, можна зазначити *низку обмежень у цьому напрямку*: наявні психологічні технології стосуються лише окремих аспектів цієї проблеми; переважають розробки, які мають відношення до найбільш вразливих категорій населення; недостатньо розробок, які стосуються забезпечення позитивного психічного здоров'я особистості; серед малочисельних досліджень, які присвячено вивченню психологічних особливостей персоналу організацій в умовах війни, акцент робиться переважно на розробках, які стосуються працівників; серед

розробок забезпечення психічного здоров'я різних категорій фахівців переважають розробки технологій, які стосуються переважно «стресонебезпечних» професій.

4. Серед розробок технологій забезпечення психічного здоров'я в освітніх організаціях в умовах війни переважають розробки, які стосуються визначення нових підходів щодо організації навчання в умовах війни та психологічної підтримки учнів/студентів, Однак *недостатньо представлені* технології забезпечення психічного здоров'я освітнього персоналу, що знижує можливість забезпечення ефективної діяльності цієї категорії персоналу в умовах війни, який виконує важливу діяльність (забезпечує навчання, виховання учнів/студентів, несе відповідальність за забезпечення їхнього психічного здоров'я тощо).

Перспективи подальших досліджень. До перспективних напрямів подальших досліджень відноситься розробка змісту та критеріїв ефективності психологічних технологій забезпечення психологічного здоров'я персоналу організацій, які працюють в різних сферах як в умовах війни, так і в умовах післявоєнного відновлення.

Література

1. Герило, Г. М., Гніда, Т. Б., Корнієнко, І. О., & Луценко, Ю. А. (2018). *Організація соціально-психологічного супроводу дітей, сімей, які постраждали внаслідок військових конфліктів*. УНМЦ практичної психології і соціальної роботи.
2. Гордієнко-Митрофанова, І., & Гоголь, Д. (2022). *Позитивна психотерапія : навч. посіб. з психотерапевт. практик розвитку усвідомленої стресостійкості*. ГО «МНГ».
3. Гребінь, Л. О. (2015). Особливості практики надання психологічної допомоги пораненим військовослужбовцям. З. Г. Кісарчук (ред.). *Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: методичний посібник* (с. 74- 85). Логос.
4. Гурлева, Т. С. (2020). Технологія психологічної допомоги громадянам у подоланні проявів ПТСР через текст у друкованих ЗМІ та Інтернет-ресурсах. З. Г. Кісарчук (ред.). *Технології психотерапевтичної допомоги постраждалим у подоланні проявів посттравматичного стресового розладу*. (с. 159-177). Видавничий Дім «Слово». <http://surl.li/jnagc>
5. Довгань, Н. (2023). Технологія розвитку психологічної готовності громадян до конструктивної поведінки у надзвичайних ситуаціях. *Організаційна психологія. Економічна психологія, 1(28)*, 85-94. <https://doi.org/10.31108/2.2023.1.28.9>
6. Заушнікова, М. Ю., Тонкопей, Ю. Л., & Петухова, І. О., (2023). Динаміка рівня тривожності здобувачів вищої освіти у прикордонному регіоні в умовах війни. *Науковий журнал «Габітус»*, 45, 59-63. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.45>.
7. Зливков, В. Л., & Лукомська, С. О. (2022). Особливості використання тренінгу життєстійкості у психологічній реабілітації учасників бойових дій. *Вісник Національного університету оборони України, 1(65)*, 24-30.
8. Ігнатович, О. М. (2023). Психологічний супровід вчителя в умовах війни. *Вісник Національної академії педагогічних наук України, 5(2)*, 1-6. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5225>
9. Калішук, С. (2022). Базиси реалістичного співвіднесення психолога-консультанта із світом в умовах війни. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія, 2*, 79-86.
10. Карамушка, Л. М. (Ред.). (2005). *Технології роботи організаційних психологів*. Фірма «ІНКОС».
11. Карамушка, Л. М. (2009). Сутність та особливості реалізації технологічного підходу в діяльності організаційних психологів. *Актуальні проблеми психології. Том 1. Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія, 23*, 57-64.
12. Карамушка, Л. М. (2022). *Психологічні тренінги для підготовки менеджерів та персоналу освітніх організацій (реалізація технологічного підходу)*. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України.
13. Карамушка, Л. М. (2022a). *Тренінгова програма «Як зберегти та підтримати психічне здоров'я освітнього персоналу в умовах війни»: зміст, структура, процедура проведення*. *Київський журнал сучасної психології та психотерапії, 4*, 24-45. <https://lib.iitta.gov.ua/734063/>
14. Карамушка, Л. М. (2023). *Психічне здоров'я персоналу організацій в умовах війни*. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. <https://lib.iitta.gov.ua/737839/>
15. Карамушка, Л. (2024). Тренінг розвитку продуктивних копінг-стратегій в контексті забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія, 1(31)*. <https://doi.org/10.31108/2.2024.1.31>.
16. Карамушка, Л., Креденцер, О., Терещенко, К., Лагодзінська, В., Івкін, В., & Ковальчук, О. С. (2023). *Методики дослідження психічного здоров'я та благополуччя персоналу організацій*. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. <https://lib.iitta.gov.ua/733813/>
17. Карамушка, Т. В., Полівко, Л. Ю., Вісіч, О. Ю., Трофімов, А. Ю., Карамушка, Л. М., Креденцер, О. В., & Терещенко, К. В. *Психологічний супровід незламних: методичні рекомендації по роботі з*

- військовослужбовцями, які зазнали ампутації внаслідок бойових дій. Видавець Вікторія Кундельська. <https://www.academia.edu/98553371/>
18. Кісарчук, З. Г., Омельченко, Я. М., Лазос, Г. П., Литвиненко, Л. І., & Царенко, Л. Г. (2015). *Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій*. Логос.
 19. Кирилюк, І., & Чвертко, Л. (2023). Волонтерський туризм як інструмент соціальної інтеграції вимушено переміщених осіб під час російського воєнного вторгнення. *Економічні горизонти*, 1(23), 80-91. [https://doi.org/10.31499/2616-5236.1\(23\).2023.273362](https://doi.org/10.31499/2616-5236.1(23).2023.273362)
 20. Коқун, О. М., Агаєв, Н. А., Пішко, І. О., & Лозінська, Н. С. (2018). *Основи психологічних знань про психічні розлади для військового психолога*. НДЦ ГП ЗСУ.
 21. Коқун, О. М., Клочков, В. В., Мороз, В. М., Пішко, І. О. & Лозінська, Н. С. (2022). *Забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців в умовах бойових дій*. Фенікс. https://lib.iitta.gov.ua/731412/1/Посібник_.pdf
 22. Коновальчук, М. В. (2022). Позитум-підходи у психологічній допомозі педагогам України в умовах війни. *International training & science on-line conference «In search of truth and humanity on the age of war»* (21-26 August, 2022, Leszno, Poland): Abstracts. (с.187-193).
 23. Креденцер, О. (2024). Тренінг розвитку професійної самоефективності персоналу освітніх організацій в контексті забезпечення їхнього психологічного здоров'я та благополуччя в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 1(31), 50-59. <https://doi.org/10.31108/2.2024.1.31>
 24. Креденцер, О., Карамушка, Л., Вальдшміт, Ф., & Клімов, С. (2022). Концепція проекту «Соціально-психологічна підтримка українців в Німеччині». *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 3(27), 6-25. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.1>
 25. Криволапчук, В. (Ред.). (2023). *Психологічні технології надання допомоги працівникам поліції після їх перебування в екстремальних ситуаціях*. Видавництво «Люди́ла».
 26. Лазос, Г. (2022). Психологи і війна: зміна парадигми надання психологічної/психотерапевтичної допомоги та резильєнтність фахівця. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 3(27), 37-47. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.3>
 27. Лапа, О. В. (2023). Запобігання професійному вигоранню педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти у воєнний час. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 5(2), 1-5. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5226>
 28. Литвиненко, Л. І. (2023). Застосування психотерапевтичної технології, зорієнтованої на мобілізацію та зміцнення ресурсів, що сприяють психологічній стійкості ветеранів у подоланні проявів ПТСР. (с. 59-85). У Я. М. Омельченко, З. Г. Кісарчук, Т. С. Гурлева, Г. П. Лазос, *Застосування психотерапевтичних технологій у наданні допомоги постраждалим з проявами посттравматичного стресового розладу*. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. <https://lib.iitta.gov.ua/736404/>
 29. Литовченко, С. В., Вовченко, О. А., Таранченко, О. М., Жук, В. В., & Литвинова, В. В. (2024). Проектування психологічно комфортного простору у закладі освіти в умовах воєнного часу. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 6(1), 1-5. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6125>
 30. Лоленко, К. (2022). Компоненти професійного бренду психолога в мирний час та в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 3(27), 55-63. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.5>
 31. Лехолетова, М. М. (2024). Інноваційні технології у процесі професійної підготовки соціальних працівників. *Актуальні питання розвитку особистості: сучасність, інновації, перспективи*: Збірник наукових праць за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції (Житомир, 4 квітня 2024 року). (с. 199-202).
 32. Максименко, С. Д. (Ред.). (2020). *Психологічні технології взаємодії суб'єктів освітнього простору*. Видавничий Дім «Слово». <https://lib.iitta.gov.ua/723087>
 33. Максименко, С. Д., Карамушка, Л. М., Чепелева, Н. В., & Коқун, О. М. (2023). Про діяльність Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України щодо психологічної підтримки населення України під час воєнного стану. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 5(1), 1-12. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.51>
 34. Максименко, С. Д., Кузікова, С. Б., & Зливков, В. Л. (2019). *Психологічні технології ефективного функціонування та розвитку особистості*. Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка.
 35. Максимов (Шарон), Д. (2022). Хібукі-терапія як метод подолання психічної травми у дітей в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 3-4 (27), 48-54. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.4>
 36. Мальцева, О., & Шувалова, А. (2023). Соціально-психологічна реабілітація цивільного населення під час війни. *Наука I Studia*, 11. https://nauka-i-studia.eu/ojs/index.php/pl_ojs/article/view/237
 37. Мельник, Ю. Б. (2011). *Основи психотехнологій*. ХНПУ.
 38. Міляєва, В., & Пристай, О. (2022). Психологічний аспект аналізу лідерських стратегій поведінки керівників закладів загальної середньої освіти у кризовій ситуації. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 3(27), 103-112. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.10>
 39. Музика, О. Л. (Ред.). (2023). *Ціннісна підтримка розвитку обдарованої особистості в освітньому просторі*. Психологічна технологія. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. <https://lib.iitta.gov.ua/737267/>

40. Найдьонова, Л. А. (2022). Он-лайн практикуми з ментального здоров'я і психологічні хвилинки всеукраїнського розкладу: медіапсихологічні закони підтримки навчання дітей під час війни. У *Психологія російсько-української війни: внутрішній погляд* (с.26-27). Талком.
41. Омельченко, Я. М., Кісарчук, З. Г., Гурлева, Т. С., & Лазос, Г. П. (2023). Застосування психотерапевтичних технологій у наданні допомоги постраждалим з проявами посттравматичного стресового розладу. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. <https://lib.iitta.gov.ua/736404/>
42. Павлюк, М. М., & Шепельова, М. В. (2020). Сучасні психологічні технології надання психологічної допомоги сім'ям постраждалих у подоланні складних життєвих обставин. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України.
43. Панок, В. Г. (1997). До побудови теоретичних засад української практичної психології. *Проблеми розвиваючого навчання: Матер. I та II Міжнар. конф.* (с.344-351).
44. Панок, В. Г. (2023а). Актуальні проблеми охорони психічного здоров'я українського народу в часи війни: питання теорії і методології. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 5(2), 1-9. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5218>
45. Панок, В. Г. (Ред.). (2023b). *Наукова і волонтерська діяльність установ психологічного профілю НАПН України з проблем формування безпечного середовища у закладах освіти та надання психологічної і соціально-педагогічної допомоги постраждалим в умовах війни (2019-2023 рр.)*. Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/736657>
46. Панок, В. Г. (2023с). Психологічні дослідження в умовах війни: проблеми і завдання. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 5(1), 1-12. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5133>
47. Панок, В. Г., & Ткачук, І. І. (Ред.). (2019). *Консультавання в системі психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій*. УНМЦ практичної психології і соціальної роботи.
48. Панок, В. Г., & Ткачук, І. І. (Ред.). (2021). *Технології психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій (з досвіду роботи)*. Ніка-Центр. <https://lib.iitta.gov.ua/729191/1/tehnologii3.pdf>
49. Паркулаб, О., & Дметерко, Н. (2023). Арттерапевтичні технології психологічної допомоги дітям, які опинились у складних життєвих обставинах. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Психологія*, 2(58), 31-36. <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2023.2.5>
50. Пилипенко, Н. (2022). Психологічна допомога та підтримка постраждалим внаслідок війни в Україні. *Вісник Національного університету оборони України*, 70(6), 142–148. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-70-6-142-148>
51. Педоренко, В. М. (2022). Особливості психоемоційного стану переселенців в умовах іншої країни (на прикладі Німеччини). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*, 5, 5-10. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.5.1>
52. Попова, О. І., Лыбіна-Стогнієнко, В. Ю., & Герасименко, О. А. (2023). Успішні кейси дистанційного навчання в медичних закладах освіти України в період воєнного стану. *Академічні візії*. <https://academyvision.org/index.php/av/article/view/260>.
53. Пророк, Н. В., Гончаренко, С. А., & Кондратенко, Л. О. (2015). *Допомога дітям, постраждалим внаслідок воєнного конфлікту: Довідник вихователя дошкільного навчального закладу*. ПП «Канцлер».
54. Пророк, Н. В., Бойко, С. Т. (2023). Психологічне діагностування проявів адаптаційних розладів у суб'єктів освітнього простору в умовах воєнного стану і післявоєнного відновлення країни. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, <https://lib.iitta.gov.ua/737541/>
55. П'янківська, Л. В. (2024). Психотехнології надання допомоги працівникам поліції. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»*, 1(35), 625-637.
56. Романовська, Д. Д. (2022). Психологічна допомога у закладах освіти в період війни: запити, методики, алгоритми дій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*, 1, 148-152. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.1.28>
57. Сердюк, Л. З. (Ред.). (2018). *Психологічні технології самодетермінації розвитку особистості*. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. <http://lib.iitta.gov.ua/712878/>
58. Сингаївська, І., & Осауленко, Н. (2023). Особливості комунікативних проблем в шлюбних партнерських стосунках переселенців під час війни. *Вчені записки Університету «КРОК»*, 3(71), 125–134. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-71-125-134>.
59. Сміт, П., Дирегров, Е., & Юле, У. (2016). *Діти та війна: навчання технік зцілення*. Інститут психічного здоров'я Українського Католицького університету
60. Таурит, Г. Е. Технологія. (1985). *Українська радянська енциклопедія (УРЕ): в 12 томах* (1974–1985 р.р.). <http://leksika.com.ua/ure/>
61. Титаренко, Т. М. (2017). Технології соціально-психологічної реабілітації та способи відновлення психологічного здоров'я особистості в умовах тривалої травматизації. У Т. М. Титаренко (ред.), *Способи підвищення соціально-адаптивних можливостей людини в умовах переживання наслідків травматичних подій: методичні рекомендації*. (с. 7-23). Імекс-ЛТД.
62. Титаренко, Т. М. (2018). *Психологічне здоров'я особистості: засоби самопомоги в умовах тривалої травматизації*. Імекс-ЛТД.

63. Титаренко, Т. М. (2024). *Моє майбутнє залежить від мене: практики здорового сьогодення у воєнних і повоєнних умовах*. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Імекс-ЛТД.
64. Федько, В. (2022). Психологічна підтримка здобувачів освіти та організація навчання під час війни. *Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми* : збірник матеріалів наукових доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 22 квітня 2022 р., с. 171-176). Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України.
65. Щотка, О., & Андреева, Я. (2022). Взаємозв'язок між задоволеністю життям та постравматичним зростанням у аспірантів в умовах війни в Україні. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 3-4 (27), 64-74.
66. Щотка, О., & Андреева, Я. (2023). Напрями особистісного зростання здобувачів вищої освіти в умовах хронічної дії стресорів війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 30(4), 47-55. <https://doi.org/10.31108/2.2023.4.30.5>
67. Чепелева, Н. В. (Ред). (2019). *Дискурсивні технології самопроекування особистості*. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. <http://lib.iitta.gov.ua/717132/>
68. Чижевський, С. О. (2023). Особливості психологічного відновлення військовослужбовців в умовах повномасштабного російського вторгнення: *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 5(2), 1-5. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5229>
69. Ярмольчик, М. О., & Лич, О. М. (2021). Психологічні технології роботи з військовослужбовцями під час декомпресії. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*, 2, 88-92
70. Mescon, M. H., Albert, M., & Khedouri, F. (1988). *Management*. Harper & Row.

References

1. Gerylo, G. M., Gnida, T. B., Korniyenko, I. O., & Lutsenko, Yu. A. (2018). *Organizatsia sotsialno-psykhologichnogo suprovodu ditei, simej, yaki postrazhdaly vnaslidok viiskovykh konfliktiv [Organization of social and psychological help to children and families affected by military conflicts]*. UNMTs praktychnoi psykhologii i sotsialnoi roboty. [In Ukrainian]
2. Gordiyenko-Mytrofanova, I., & Gogol, D. (2022). *Pozytyvna psykhoterapia [Positive psychotherapy]*. GO «MNG». [In Ukrainian]
3. Grebin, L. O. (2015). Osoblyvosti praktyky nadannya psykhologichnoi dopomogy poranenyim viiskovosluzhbovtzyam [Peculiarities of providing psychological help to wounded servicemen]. In Z. G. Kisarchuk (Ed.). *Psykhologichna dopomoga postrazhdalym vnaslidok kryzovykh travmatychnykh podii* (pp. 74- 85). Logos. [In Ukrainian]
4. Gurlyeva, T. S. (2020). Tekhnologia psykhologichnoi dopomogy gromadyanam u podolanni proyaviv PTSR cherez tekst u drukovanykh ZMI ta Internet-resursakh [Technology for giving psychological help to citizens in overcoming PTSD through text in print media and Internet resources]. In Z. G. Kisarchuk (Ed.), *Tekhnologii psykhoterapevtychnoi dopomogy postrazhdalym u podolanni proyaviv posttravmatychnogo stresovogo rozladu*. (pp. 159-177). Vydavnychiy Dim «Slovo». <http://surl.li/jnagc> [In Ukrainian]
5. Dovgan, N. (2023). Tekhnologia rozvytku psykhologichnoi gotovnosti gromadyan do konstruktivnoi povedinky u nadzvychaynykh sytuatsiyakh [Technology for developing psychological readiness of citizens for constructive behavior in emergencies]. *Organizatsiina psykhologia. Ekonomichna psykhologia*, 1(28), 85-94. <https://doi.org/10.31108/2.2023.1.28.9> [In Ukrainian]
6. Zaushnikova, M. Yu., Tonkopei, Yu. L., & Pyetukhova, I. O., (2023). Dynamika rivny tryvozhnosti zdobuvachiv vyschoi osvity u prykordonnomu regioni v umovakh viiny [Dynamics of the level of anxiety of students of higher education in border regions in war conditions]. *Naukovyi zhurnal «Gabitus»*, 45, 59-63. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.45>. [In Ukrainian]
7. Zlyvkov, V. L., & Lukomska, S. O. (2022). Osoblyvosti vykorystannya treningu zhyttestiikosti u psykhologichnii reabilitatsii uchasnykiv boiovykh dii [Peculiarities of using survival training in psychological rehabilitation of combatants]. *Visnyk Natsionalnogo universytetu oborony Ukrainy*, 1(65), 24-30. [In Ukrainian]
8. Ignatovych, O. M. (2023). Psykhologichniy suprovid vchytelya v umovakh viiny [Psychological support for teachers in war conditions]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedagogichnykh nauk Ukrainy*, 5(2), 1-6. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5225> [In Ukrainian]
9. Kalischuk, S. (2022). Bazysy realistychnogo spivvidnesennya psykhologa-konsultanta iz svitom v umovakh viiny [Basics of a realistic correlation of a psychologist-counselor with the world in war conditions]. *Vcheni zapysky Tavriiskogo natsionalnogo universytetu imeni V. I. Vernadskogo. Seria: Psykhologia*, 2, 79-86. [In Ukrainian]
10. Karamushka, L. M. (Ed.). (2005). [Technologies used by organizational psychologists]. *Tekhnologii roboty organizatsiinykh psykhologiv*. INKOS. [In Ukrainian]
11. Karamushka, L. M. (2009). Sutnist ta osoblyvosti realizatsii tekhnologichnogo pidkhodu v dialnosti organizatsiinykh psykhologiv [The essence and peculiarities of the technological approach in the work of organizational psychologists]. *Aktualni problemy psykhologii. Tom 1. Organizatsiina psykhologia. Ekonomichna psykhologia. Sotsialna psykhologia*, 23, 57–64. [In Ukrainian]
12. Karamushka, L. M. (2022a). *Psykhologichni treniny dlya pidgotovky menedzheriv ta personalu osvityvnykh organizatsii (realizatsia tekhnologichnogo pidkhodu) [Psychological training programs for managers and staff of educational organizations (based on a technological approach)]*. G. S. Kostyuk Institute of Psychology. [In Ukrainian]

13. Karamushka, L. M. (2022b). *Treningova programa «Yak zberegy ta pidtrymaty psykhhichne zdorovyia osvithnoho personalu v umovakh viiny»: zmist, struktura, protsedura provedennya [Training program "How to preserve and promote mental health of educational personnel in war conditions": content, structure, procedure]*. *Kyivskiy zhurnal suchasnoi psykhhologii ta psykhoterapii*, 4, 24–45. <https://lib.iitta.gov.ua/734063/> [In Ukrainian]
14. Karamushka, L. M. (2023). *Psykhhichne zdorovyia personalu organizatsii v umovakh viiny [Mental health of personnel of organizations in war conditions]*. G. S. Kostiuk Institute of Psychology. <https://lib.iitta.gov.ua/737839/> [In Ukrainian]
15. Karamushka, L. (2024). *Trening rozvytku produktyvnykh koping-strategii v konteksti zabezpechennya psykhhologichnoho zdorovyia ta blagopoluchchya osvithnoho personalu v umovakh viiny [Training in the development of productive coping strategies to promote psychological health and well-being of educational personnel in war conditions]*. *Organizatsiina psykhhologia. Ekonomichna psykhhologia*, 1(31). <https://doi.org/10.31108/2.2024.1.31>. [In Ukrainian]
16. Karamushka, L., Kredentser, O., Tereshchenko, K., Lagodzinska, V., Ivkin, V., & Kovalchuk, O. S. (2023). *Metodyky doslidzhennya psykhhichnoho zdorovyia ta blagopoluchchya personalu organizatsii [Methods to research mental health and well-being of the personnel of organizations]*. G. S. Kostiuk Institute of Psychology. <https://lib.iitta.gov.ua/733813/> [In Ukrainian]
17. Karamushka, T. V., Polivko, L. Yu., Visich, O. Yu., Trofimov, A. Yu., Karamushka, L. M., Kredentser, O. V., & Tereshchenko, K. V. (2023). *Psykhhologichni suprovid nezlamnykh: metodychni rekomendatsii po roboti z viiskovosluzhbovtsyamy, yaki zaznali amputatsii vnaslidok boiovykh dii [Psychological support for the indomitable: methodological recommendations for work with amputee servicemen]*. Vydavets Viktoria Kundelska. <https://www.academia.edu/98553371/> [In Ukrainian]
18. Kisarchuk, Z. G. (Ed.). (2015). *Psykhhologichna dopomoga postrazhdalym vnaslidok kryzovykh travmatychnykh podii [Psychological help to victims of traumatic events]*. Logos. [In Ukrainian]
19. Kyrylyuk, I., & Chvertko, L. (2023). *Volonterskyi turizm yak instrument sotsialnoi integratsii vymusheno peremischenykh osib pid chas rosiiskogo voyennogo vtorgnennya [Volunteer tourism as a tool for social integration of displaced persons during the Russian military invasion]*. *Ekonomichni goryzonty*, 1(23), 80-91. [https://doi.org/10.31499/2616-5236.1\(23\).2023.273362](https://doi.org/10.31499/2616-5236.1(23).2023.273362) [In Ukrainian]
20. Kokun, O. M., Agayev, N. A., Pishko, I. O., & Lozinska, N. S. (2018). *Osnovy psykhhologichnykh znan pro psykhhichni rozlady dlya viiskovogo psykhhologa [Basics of mental disorders for a military psychologist]*. NDTs GP ZSU. [In Ukrainian]
21. Kokun, O. M., Klochkov, V. V., Moroz, V. M., Pishko, I. O., & Lozinska, N. S. (2022). *Zabezpechennya psykhhologichnoi stiiikosti viiskovosluzhbovtsiv v umovakh boiovykh dii [Promoting psychological stability of servicemen in combat conditions]*. Feniks. https://lib.iitta.gov.ua/731412/1/Posibnyk_.pdf [In Ukrainian]
22. Konovalchuk, M. V. (2022). *Pozytum-pidkhody u psykhhologichnii dopomozhi pedagogam Ukrayiny v umovakh viiny [Positum-approaches in psychological help to teachers of Ukraine in war conditions]*. *International training & science on-line conference «In search of truth and humanity on the age of war»* (21-26 August, 2022, Leszno, Poland): Abstracts. (pp.187-193). [In Ukrainian]
23. Kredentser, O. (2024). *Trening rozvytku profesiinoi samoefektyvnosti personalu osvithnikh organizatsii v konteksti zabezpechennya yikhnoho psykhhologichnoho zdorovyia ta blagopoluchchya v umovakh viiny [Training program to develop professional self-efficacy of personnel of educational organizations to promote their psychological health and well-being in war conditions]*. *Organizatsiina psykhhologia. Ekonomichna psykhhologia*, 1(31), 50-59. <https://doi.org/10.31108/2.2024.1.31> [In Ukrainian]
24. Kredentser, O., Karamushka, L., Valdschmidt, F., & Klimov, S. (2022). *Kontseptsiia proyecktu «Sotsialno-psykhhologichna pidtrymka ukraintsv v Nimechchyni» [Concept of the project «Social and psychological help to Ukrainians in Germany»]*. *Organizatsiina psykhhologia. Ekonomichna psykhhologia*, 3(27), 6-25. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.1> [In Ukrainian]
25. Kryvolapchuk, V. (Ed.). (2023). *Psykhhologichni tekhnologii nadannya dopomogy pratsivnykam politsii pislya yikh perebuvannya v ekstremalnykh sytuatsiakh [Psychological technologies for providing help to police officers who survived extreme situations]*. «Vydavnytstvo «Lyudmyla». [In Ukrainian]
26. Lazos, G. (2022). *Psykhhology i viina: zmina paradygmy nadannya psykhhologichnoi/psykhoterapevtychnoi dopomogy ta rezilyentnist fakhivtsya [Psychologists and war: a paradigm shift in the provision of psychological/psychotherapeutic help and psychologists' resilience]*. *Organizatsiina psykhhologia. Ekonomichna psykhhologia*, 3(27), 37-47. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.3> [In Ukrainian]
27. Lapa, O. V. (2023). *Zapobigannya profesiinomu vygorannu pedagogichnykh pratsivnykiv zakladiv profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity u voyenni chas [Preventing burnout among teaching staff of vocational institutions during wartime]*. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedagogichnykh nauk Ukrainy*, 5(2), 1-5. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5226> [In Ukrainian]
28. Lytvynenenko, L. I. (2023). *Zastosuvannya psykhoterapevtychnoi tekhnologii, zoriyentovanoi na mobilizatsiyu ta zmitsnennya resursiv, scho spryyayut psykhhologichnii stiiikosti veteraniv u podolanni proyaviv PTSR [The application of psychotherapeutic technology to mobilize and strengthen resources that contribute to psychological stability of war veterans in overcoming PTSD]*. *U Zastosuvannya psykhoterapevtychnykh tekhnologii u nadanni dopomogy postrazhdalym z proyavamy postravmatychnogo stresovogo rozladu*. G. S. Kostiuk Institute of Psychology. <https://lib.iitta.gov.ua/736404/> [In Ukrainian]

29. Lytovchenko, S. V., Vovchenko, O. A., Taranchenko, O. M., Zhuk, V. V., & Lytvynova, V. V. (2024). *Proyektuvannya psykholoichno komfortnogo prostoru u zakladi osvity v umovakh voyennogo chasu* [Designing a psychologically comfortable space in an educational institution in war conditions]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedagogichnykh nauk Ukrainy*, 6(1), 1-5. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6125> [In Ukrainian]
30. Lolenko, K. (2022). Komponenty profesiinogo brendu psykologa v myrnyi chas ta v umovakh viiny [Components of a psychologist's professional brand in peacetime and during a war]. *Organizatsiina psykholoia. Ekonomichna psykholoia*, 3(27), 55-63. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.5> [In Ukrainian]
31. Lekholetova, M. M. (2024). Innovatsiini tekhnologii u protsesi profesiinoy pidgotovky sotsialnykh pratsivnykiv [Innovative technologies in professional training of social workers]. *Aktualni pytannya rozvytku osobystosti: suchasnist, innovatsii, perspektyvy: Zbirnyk naukovykh prats za materialamy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (Zhytomyr, April 4, 2024). (pp. 199-202). [In Ukrainian]
32. Maksymenko, S. D. (Red.). (2020). *Psykholoichni tekhnologii vzayemodii subyektiv osvithnoho prostoru* [Psychological technologies for interaction of educational space actors]. Vydavnychi Dim «Slovo». <https://lib.iitta.gov.ua/723087> [In Ukrainian]
33. Maksymenko, S. D., Karamushka, L. M., Chepelyeva, N. V., & Kokun, O. M. (2023). Pro dialnist Instytutu psykholoii imeni G. S. Kostyuka NAPN Ukrainy schodo psykholoichnoi pidtrymky naseleण्या Ukrainy pid chas voyennogo stanu [Activities of G. S. Kostyuk Institute of Psychology to help Ukrainians under martial law]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedagogichnykh nauk Ukrainy*, 5(1), 1-12. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.51> [In Ukrainian]
34. Maksymenko, S. D., Kuzikova, S. B., & Zlyvkov, V. L. (2019). Psykholoichni tekhnologii efektyvnogo funktsionuvannya ta rozvytku osobystosti [Psychological technologies for effective personal functioning and development]. *Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko*. [In Ukrainian]
35. Maksymov (Sharon), D. (2022). Khibuki-terapia yak metod podolannya psykhičnoi travmy u ditei v umovakh viiny [Hibuki therapy as a method of overcoming mental trauma in children in war conditions]. *Organizatsiina psykholoia. Ekonomichna psykholoia*, 3-4(27), 48-54. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.4> [In Ukrainian]
36. Maltseva, O., & Shuvalova, A. (2023). Sotsialno-psykholoichna reabilitatsia tsyvilnogo naseleण्या pid chas viiny [Socio-psychological rehabilitation of the civilian population during the war]. *Nauka I Studia*, 11. https://nauka-i-studia.eu/ojs/index.php/pl_ojs/article/view/237 [In Ukrainian]
37. Melnyk, Yu. B. (2011). *Osnovy psykhotekhnologii* [Basics of psychotechnologies]. KhNPU. [In Ukrainian]
38. Milyayeva, V., & Prystai, O. (2022). Psykholoichni aspekt analizu liderskykh strategii povedinky kerivnykiv zakladiv zagalnoi serednoi osvity u kryzovii sytuatsii [Psychological aspect of the analysis of leadership strategies used by principals of general secondary schools in a crisis situation]. *Organizatsiina psykholoia. Ekonomichna psykholoia*, 3(27), 103-112. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.10> [In Ukrainian]
39. Muzyka, O. L. (Ed.). (2023). *Tsinnisna pidtrymka rozvytku obdarovanoi osobystosti v osvithnomu prostori* [Value support for the development of a gifted personality in the educational space]. Psykholoichna tekhnologia. G. S. Kostyuk Institute of Psychology. <https://lib.iitta.gov.ua/737267/> [In Ukrainian]
40. Naidonova, L. A. (2022). On-lain praktykumy z mentalnogo zdorovya i psykholoichni khvylynky vseukrainskogo rozkladu: mediapsykholoichni zakony pidtrymky navchannya ditei pid chas viiny [On-line workshops on mental health and psychological moments of the all-Ukrainian schedule: media-psychological laws of promoting children's education during the war]. U *Psykholoia rosiisko-ukrainskoi viiny: vnurishnii poglyad* (pp.26-27). Talkom. [In Ukrainian]
41. Omelchenko, Ya. M. (Ed.). (2023). *Zastosuvannya psykhoterapevtychnykh tekhnologii u nadanni dopomogy postrazhdalym z proyavamy posttravmatychnogo stresovogo rozladu* [Psychotherapeutic technologies for providing help to victims with post-traumatic stress disorder]. G. S. Kostyuk Institute of Psychology. <https://lib.iitta.gov.ua/736404/> [In Ukrainian]
42. Pavlyuk, M. M., & Shepelova, M. V. (2020). *Suchasni psykholoichni tekhnologii nadannya psykholoichnoi dopomogy simyam postrazhdalym u podolanni skladnykh zhytlyevykh obstavyn* [Modern psychological technologies for providing psychological help to families of victims in overcoming life crises]. G. S. Kostyuk Institute of Psychology. [In Ukrainian]
43. Panok, V. G. (1997). Do pobudovy teoretychnykh zasad ukrainskoi praktychnoi psykholoii [Building theoretical foundations of Ukrainian applied psychology]. *Problemy rozvyvayuchogo navchannya: Mater. I ta II Mizhnar. konf.* (s.344-351). [In Ukrainian]
44. Panok, V. G. (2023a). Aktualni problemy okhorony psykhičnogo zdorovya ukrainskogo narodu v chasy viiny: pytannya teorii i metodologii [Current problems in protecting mental health of Ukrainians during the war: issues of theory and methodology]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedagogichnykh nauk Ukrainy*, 5(2), 1-9. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5218> [In Ukrainian]
45. Panok, V. G. (Red.). (2023b). Naukova i volonterska dialnist ustanov psykholoichnogo profilyu NAPN Ukrainy z problem formuvannya bezpechnogo seredovyscha u zakladakh osvity ta nadannya psykholoichnoi i sotsialno-pedagogichnoi dopomogy postrazhdalym v umovakh viiny (2019-2023 rr.) [Scientific and volunteer activities of institutions of psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine to create a safe environment in educational institutions and provide psychological and socio-pedagogical help to victims of war (2019-2023)]. *Ukrainskyi naukovo-metodychnyi tsentr praktychnoi psykholoii i sotsialnoi roboty*. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/736657> [In Ukrainian]

46. Panok, V. G. (2023c). Psykhologichni doslidzhennya v umovakh viiny: problemy i zavdannya [Psychological research in war conditions: issues and tasks]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedagogichnykh nauk Ukrainy*, 5(1), 1-12. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5133> [In Ukrainian]
47. Panok, V. G., & Tkachuk, I. I. (Ed.). (2019). *Konsultuvannya v systemi psykhosotsialnoi dopomogy dityam i simyam, scho opynylys u skladnykh zhyttyevykh obstavynakh vnaslidok viiskovykh dii [Counseling in the system of psycho-social help to children and families in life crises as a result of military operations]*. UNMTs praktychnoi psykhologii i sotsialnoi roboty. [In Ukrainian]
48. Panok, V. G., & Tkachuk, I. I. (Ed.). (2021). *Tekhnologii psykhosotsialnoi dopomogy dityam i simyam, scho opynylys u skladnykh zhyttyevykh obstavynakh vnaslidok viiskovykh dii [Technologies for providing psycho-social help to children and families in life crises as a result of military operations]*. Nika-Tsentr. <https://lib.iitta.gov.ua/729191/1/tehnologii3.pdf> [In Ukrainian]
49. Parkulab, O., & Dmeterko, N. (2023). Artterapevtychni tekhnologii psykhologichnoi dopomogy dityam, yaki opynylys u skladnykh zhyttyevykh obstavynakh [Art therapy technologies in psychological help to children in life crises]. *Naukovi pratsi Mizhregionalnoi Akademii upravlinnya personalom. Psykhologia*, 2(58), 31-36. <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2023.2.5> [In Ukrainian]
50. Pylypenko, N. (2022). Psykhologichna dopomoga ta pidtrymka postrazhdalym vnaslidok viiny v Ukraini [Psychological help to victims of the war in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnogo universytetu oborony Ukrainy*, 70(6), 142-148. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-70-6-142-148> [In Ukrainian]
51. Pedorenko, V. M. (2022). Osoblyvosti psykhoemotsiinogo stanu pereselentsiv v umovakh inshoi krainy (na prykladi Nimechchyny) [Peculiarities of psycho-emotional conditions of immigrants in a foreign country (a case of Germany)]. *Naukovyi visnyk Uzhgorodskogo natsionalnogo universytetu. Seria: Psykhologia*, (5), 5-10. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.5.1> [In Ukrainian]
52. Popova, O. I., Ilyina-Stogniyenko, V. Yu., & Gerasymenko, O. A. (2023). Uspishni keisy dystantsiinogo navchannya v medychnykh zakladakh osvity Ukrainy v period voyennogo stanu [Successful cases of distance learning in medical educational institutions of Ukraine under martial law]. *Akademichni vizii. vyp.* <https://academyvision.org/index.php/av/article/view/260>. [In Ukrainian]
53. Prorok, N. V. (Ed.). (2015). *Dopomoga dityam, postrazhdalym vnaslidok voyennogo konfliktu: Dovidnyk vykhovatelya doshkilnogo navchalnogo zakladu [Help to children affected by the military conflict: handbook of a preschool teacher]*. PP «Kantsler». [In Ukrainian]
54. Prorok, N. V. (2023). Psykhologichne diagnostuvannya proyaviv adaptatsiinykh rozladiv u subyektiv osvitnogo prostoru v umovakh voyennogo stanu i pislyavoyennogo vidnovlennya krainy [Psychological diagnosis of adaptation disorders in educational space in the conditions of martial law and post-war reconstruction of the country]. G. S. Kostiuk Institute of Psychology, <https://lib.iitta.gov.ua/737541/> [In Ukrainian]
55. Pyankivska, L. V. (2024). Psykhotekhnologii nadannya dopomogy pratsivnykam politsii [Psychotechnologies in helping police officers]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky. Seria «Pedagogika», Seria «Psykhologia», Seria «Medytsyna»*, 1(35), 625-637. [In Ukrainian]
56. Romanovska, D. D. (2022). Psykhologichna dopomoga u zakladakh osvity v period viiny: zapyty, metodyky, alhorytmy dii [Psychological help in educational institutions during the war: demand, methods, action algorithms]. *Naukovyi visnyk Uzhgorodskogo natsionalnogo universytetu. Seria: Psykhologia*, 1, 148-152. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.1.28> [In Ukrainian]
57. Serdyuk, L. Z. (Ed.). (2018). *Psykhologichni tekhnologii samodeterminatsii rozvytku osobystosti [Psychological technologies for personality development self-determination]*. G. S. Kostiuk Institute of Psychology. <http://lib.iitta.gov.ua/712878/> [In Ukrainian]
58. Syngaivska, I., & Osaulenko, N. (2023). Osoblyvosti komunikatyvnykh problem v shlyubnykh partnerskykh stosunkakh pereselentsiv pid chas viiny [Communication problems in marriage partnerships of displaced persons during the war]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*, 3(71), 125-134. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-71-125-134>. [In Ukrainian]
59. Smit, P., Dyregrov, E., & Yule, U. (2016). *Dity ta viina: navchannya tekhnik ztsilennya [Children and War: Teaching Healing Techniques]*. Ukrainian Catholic University Institute of Mental Health [In Ukrainian]
60. Tauryt, G. E. Tekhnologia [Technology]. (1985). *Ukrainska radyanska entsyklopedia (URE): in 12 volumes (1974-1985)*. <http://leksika.com.ua/ure/> [In Ukrainian]
61. Tytarenko, T. M. (2017). Tekhnologii sotsialno-psykhologichnoi rehabilitatsii ta sposoby vidnovlennya psykhologichnogo zdorovya osobystosti v umovakh tryvaloї travmatyzatsii [Socio-psychological rehabilitation technologies and psychological health restoration methods in conditions of long-term traumatization]. In T. M. Tytarenko (Ed.) *Sposoby pidvyschennya sotsialno-adaptyvnykh mozhlyvostei lyudyny v umovakh perezhyvannya naslidkiv travmatychnykh podii: metodychni rekomendatsii*. (pp. 7-23). Imeks-LTD. [In Ukrainian]
62. Tytarenko, T. M. (2018). *Psykhologichne zdorovya osobystosti: zasoby samodopomogy v umovakh tryvaloї travmatyzatsii [Psychological health of the individual: self-help in conditions of long-term traumatization]*. Imeks-LTD. [In Ukrainian]
63. Tytarenko, T. M. (2024). *Moye maibutnye zalezhyt vid mene: praktyky zdorovogo sogo dennya u voyennykh i povoyennykh umovakh [My future depends on me: healthy life practices in war and post-war conditions]*. National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Institute of social and political psychology. Imeks-LTD. [In Ukrainian]
64. Fedko, V. (2022). Psykhologichna pidtrymka zdobuvachiv osvity ta organizatsia navchannya pid chas viiny [Psychological help to students and organization of education during the war]. *Psykhologichni vymiry osobystisnoi*

- vzayemodii subyektiv osvithnoho prostoru v konteksti gumanistychnoi paradygmy: zbirnyk materialiv naukovykh dopovidei V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Kyiv, April 22, 2022, pp. 171-176). G. S. Kostiuk Institute of Psychology. [In Ukrainian]*
65. Schotka, O., & Andreyeva, Ya. (2022). Vzayemozvyazok mizh zadovolenistyu zhyttyam ta postravmatychnym zrostannym u aspirantiv v umovakh viiny v Ukraini [Relationship between life satisfaction and post-traumatic growth in post-graduate students in conditions of war in Ukraine]. *Organizatsiina psykholgia. Ekonomichna psykholgia*, 3-4 (27), 64-74. [In Ukrainian]
66. Schotka, O., & Andreyeva, Ya. (2023). Napryamy osobystisnogo zrostannya zdobuvachiv vyschoi osvity v umovakh khronichnoi dii stresoriv viiny [Directions of personal growth of students of higher education in conditions of chronic war stressors]. *Organizatsiina psykholgia. Ekonomichna psykholgia*, 30(4), 47-55. <https://doi.org/10.31108/2.2023.4.30.5> [In Ukrainian]
67. Chepelyeva, N. V. (Ed.). (2019). *Dyskursyvni tekhnologii samoproektuvannya osobystosti [Discursive technologies for personal self-projection]*. G. S. Kostiuk Institute of Psychology. <http://lib.iitta.gov.ua/717132/> [In Ukrainian]
68. Chyzhevskiy, S. O. (2023). Osoblyvosti psykholichnogo vidnovlennya viiskovosluzhbovtiv v umovakh povnomasshtabnogo rosiiskogo vtorgnennya [Psychological recovery of military personnel in the conditions of a full-scale Russian invasion: Bulletin of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedagogichnykh nauk Ukrainy*, 5(2), 1-5. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5229> [In Ukrainian]
69. Yarmolchuk, M. O. & Lych, O. M. (2021). Psykholichni tekhnologii roboty z viiskovosluzhbovtamy pid chas dekompresii [Psychological technologies for dealing with military personnel during decompression]. *Dniprovskiyi naukovyi chasopys publichnogo upravlinnya, psykholgii, prava*, 2, 88-92 [In Ukrainian]
70. Mescon, M. H., Albert, M., & Khedouri, F. (1988). *Management*. Harper & Row.

Відомості про автора

Карамушка Людмила Миколаївна, дійсна членкиня НАПН України, докторка психологічних наук, професорка, завідувачка лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, Київ, Україна.

Karamushka, Liudmyla, Academician of the NAES of Ukraine, Dr., Prof., Head, laboratory of organizational and social psychology, G. S. Kostiuk Institute of psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0622-3419>

E-mail: LKARAMA01@gmail.com

Отримано 4 травня 2024 р.
Рецензовано 15 травня 2024 р.
Прийнято 17 травня 2024 р.